

A kiadó kénytelen a mű kiadásából származó nyereséggel törődni, mert ebből fizeti a szerzői jogdíjat (kb. 10%), a könyv előállítás költséget (kb. 20%), a vállalat személyzetének, épületének, gépparkjának fenntartását (kb. 30%), továbbá a kereskedelmi kedvezményt (kb. 30%). A fennmaradó 10% a kiadó nyeresége. Ebből az általános és nem mindig érvényes kalkulációból kiderül, hogy a magas egységköltség miatt az alacsony példányszámú könyvön a kiadó nem sokat keres. (Az olcsó kiadásoknál a nyereség a nagy példányszámból fakad).

Stabil gazdasági életben többé-kevésbé ismert egy-egy mű kiadásánál a nyereséges példányszám. Sajnos, az infláció a tudományos kiadókat az átlagosnál is rosszabb helyzetbe juttatta a *papír- és nyomdaköltségek meredek emelkedése miatt*. Amihez, ugyancsak az infláció következtében, még az olyan közöltségek csökkenése társul, mint például a tudományos könyvkiadók egyik legjelentősebb piaci felvevőjének, a tudományos könyvtáraknak a beszerzési kerete.

Köztudott, hogy a felsőfokú oktatásügy fellendülése a 60-as és a 70-es évek elején *könyv-túltermelésben* is jelentkezett. Nem mindig kielégítő minőségű könyvekkel ugyan, mert a kedvező piaci helyzet kihasználásában más, a tudományos könyvkiadástól egyébként távolmaradó kiadók is részt vettek. E szép idők elmúltak, és a 70-es évek második felétől a tudományos könyvkiadásban csak a magas színvonalat ügyes üzleti gyakorlattal párosító kiadók maradtak rentábilisak.

A szerzők gyakran csodálkoznak könyvük magas árán, a gazdag propaganda hiányán (ami általában a tudományos folyóiratok recenzióira korlátozódik), csalódottak könyvük csöndes piacra dobásán. A tudományos monográfiák körül azonban nem lehet olyan zene-bonát csapni, mint például egy kalandregénynél, vagy szenzációs életrajznál. Könyvük piaca néhány tudományos könyvtárból, valamint a kutatók és tudósok olyan szűk köréből adódik, akik inkább szeretik a könyveket saját könyvespolcukról leemelni.

A szerzők azzal tesznek szolgálatot igazán könyvüknek és a kiadónak, ha *jó kéziratot szállítanak határidőre, és a levonat ellenőrzését gyorsan, pontosan végzik*. A kiadók irtóznak a késlekedő szerzőtől, és gyűlölik, ha a korrigálás helyett új kéziratváltozattal áll elő.

Végkövetkeztetés

A tudományos monográfia kiadása a kiadóval kapcsolatban lévő szerzőtől, illetőleg a potenciális szerzőtől függ. E kiadói kapcsolathálózat egyfelől a különféle tudományos intézményekből verbuválódott tudósok, kutatók, egyetemi tanárok szakértői, szaktanácsadói hálózatát tételezi fel, míg a másik oldalról, a kiadó részéről, a kutatás különféle területeivel ismerős kéziratfelhajtó

szerkesztőket. A kiadó és a szerző együttműködésében a szerző az olvasó, a kiadó pedig a vásárló szemszögéből szemléli a művet.

/MANN, P. H.: The publishing of scholarly monographs = The Journal of Documentation, 36. köt. 1. sz. 1980. p. 1-10./

(Dáczér Éva)

Nem-könyv anyagok: a fejlődés évtizede?

A könyv és a nem-könyv megegyezik abban, hogy mindkettő információt hordoz, és hogy ennek az információnak a visszakeresése hasonló módon szervezhető, csupán a formátum különbözősége jelentkezik a maga sajátos problémájával.

Bár a nem könyv anyagok (NKA) jó ideje a rendelkezésünkre állnak, általános bevezetésük a könyvtári világba csak az utóbbi tíz évben mutatkozott meg, különösen ami a multimedia gyűjtemények fogalmának bevezetését illeti. Az Egyesült Államokban a *Denver Public Library* már 1889-ben tudatosan szervezett gyűjteményt egyes anyagokból, 1906-ban a *New York State Library*-nak 60 000 metszete volt, a *Library of Congress* pedig a polgárháború vége (1865) óta gyűjti a térképeket. Filmek és hangfelvételek kb. 1890 óta készülnek. Ezeket általában az előállító vállalatok szakkönyvtárai archiválják. Lemezgyűjtemények keletkeztek a nemzeti könyvtárakban is újabban a public library-kban. Angliában 1935-ben létesült a nemzeti filmarchívum, s az Egyesült Államok nemzeti archívuma ugyanebben az évben hozta létre mozgóképfelvételek osztályát.

Az audio-vizuális anyagoknak az *oktatásban* való felhasználása az 1950-es években kezdődött, és néhány oktatási intézmény könyvtára a 60-as évek végén tette rendszeressé ennek az anyagnak a gyűjtését. *Sok vita folyt akörül, hogy ki állítsa elő, ki gyűjtse és ki hasznosítsa az NKA-termékeket*. A 70-es évek elején természetlen argumentáció folyt ebben a kérdésben az oktatástechnikusok, a gyártó cégek és a könyvtárosok között. A könyvtárosok és a media-specialisták hajlamosak voltak úgy felfogni szakmájukat, mint amelynek a másikkal nincs közös talaja, végül azonban a media-specialisták belátták, hogy anyaguk rendszerezése terén segítségre szorulnak, a könyvtárosok pedig az anyag rendszerezése során jobban megismerkedtek a mediákkal.

Az audio-vizuális (AV) *segédeszközök alkalmazása* nem különösebben új keletű: századunkban a fénykép, a film és a hangfelvétel már rendelkezésre állt. Az *AV-könyvtárosság* az, amely viszonylag későn alakult ki, különösen a mai rendszerezett formájában. Ez anyagok

potenciális hasznosságának felismerése, és mint információhordozóknak a könyvek és folyóiratok túlnyomóan nyomtatott világába való asszimilálása az utóbbi tíz év folyamán ment végbe. Erőteljesen érvényre jutott a mono-media könyvtáraknak multi-media könyvtárakká való átalakulási tendenciája.

A nem-könyv anyagok *terminológiája* hosszú időn át volt vita tárgya. Magukat az anyagokat hol audio-vizuális anyagoknak, nem-könyv anyagoknak, nem-nyomtatott anyagoknak (Egyesült Államok), mediáknak, audio-vizuális segédeszközöknek, hol egyszerűen anyagoknak, vagy éppen meta-könyveknek nevezik. Maguknak a gyűjteményeknek pedig olyan cifra neveket adtak, mint mediaközpont, multi-media központ, oktatástechnikai központ, de várhatóan a jövőben egyszerűen a „könyvtár”-at fogják használni egyetemes terminusként.

Az NKA-anyagok típusai

A nem-könyv anyagoknak sokféle változata van a viszonylag bonyolultabb video- és film anyagoktól az egyszerűbb, de nem kevésbé hasznos illusztrációig vagy faliképig. A LANCET katalogizálási szabályzata 1973-ban negyvenkét különböző anyagot sorolt fel a következő négy fő típus szerint csoportosítva: *mozgóképek, hangfelvételek, grafikák és háromdimenziós anyagok*.

Nem minden könyvtár alkalmas arra, hogy mindenféle anyagot befogadjon, és nem minden anyag minősül az állomány hasznos kiegészítőjének. Nagyobb gyűjtemények jöhetnek létre egy termelőegységgel való kapcsolat eredményeként, pl. egy rádióstúdió könyvtárában a video- és audio-szalagok gyűjteménye. Valószínű, hogy az anyagok legnagyobb sorozata a college-okban fog létrejönni, ahol a gyűjtemény az oktatási intézményi funkció tükörképe. *A könyvtár tehát vagy tudatosan kizárja az NKA-t gyűjteményéből, vagy materiálisan tárolja őket, de nem dokumentálja és nem szervezi részleteiben, vagy ellenkezőleg: integrálhatja őket a könyvekkel.* Biztosítandó a kompatibilitás, és a software változatait hasznos dolog úgy korlátozni, hogy minél kevesebb gépi felszerelésre legyen szükség.

Válogatás

Az NKA esetén a *szelekció szempontjai* az általános elveken túlmenően a következők: vajon alkalmas-e az információ és a legjobb formában van-e prezentálva, a használó számára a legmegfelelőbb hordozón van-e az információ, rendelkezésre állnak-e az információ hozzáférhetővé tételéhez szükséges felszerelések? *Forrása szempontjából* lehet az NKA-beszerzés házi termék, csere, rádió-, vagy tv-vétel rögzítése, és természetesen

főleg a közvetlen vásárlás kereskedelmi cégektől. A kiválasztás aktusához tartozik rendszerint a megtekintés vagy meghallgatás is. Ennek egyik lehetősége a beszerzést megelőző kölcsönzés. A nagyobb media-központok fel vannak szerelve a helyszíni megtekintés, lehallgatás eszközeivel. De az anyag állapotának ellenőrzése a már gyűjteményben levő mediák időről-időre való levetítését, meghallgatását is szükségessé teszi. Mivel azonban a nemzeti könyvtárakban az NKA archiválása nincs úgy biztosítva, mint a könyveké, periodikáké, selejtezése csak annak figyelembevételével történhet, hogy más gyűjteményekben az anyag mely típusainak megőrzésére lehet számítani. Létfonosságú tehát, hogy a gyűjtőpolitika irányelveinek gondos kidolgozása terelje mederbe az információ áradatát.

Beszerzés és bibliográfiai számbavétel

Az anyagokat különféle üzleti és nem üzleti szervek állítják elő, s forgalmukat sem egyetlen kereskedelmi ágazat bonyolítja le. Az Egyesült Királyságban nincs kijelölt szerv, amely felelős lenne az NKA gyűjtéséért, s az NKA kötelepéldánykénti beszolgáltatása sincs előírva. Az Egyesült Államokban utasítások írják elő egyes anyagoknak a *Library of Congress (LC)* általi beszerzését; a filmek (1946 óta) és a hangfelvételek ugyancsak tárgyai a kötelepéldány-szolgáltatásnak. A rájuk vonatkozó információt a *National Information Centre for Educational Materials (NICEM, Oktatási Anyagok Nemzeti Információs Központja)* szolgáltatja, illetve nyomtatott és mikrokatalógust is ad ki róluk.

Az Egyesült Királyságban nincs olyan bibliográfiai eszköz, amely felölelné az NKA teljes természetét. A *British Library (BL)* tervezi a bibliográfiai számbavételnek az *ILEA Media Resources Centre* gépi adatbázisának felhasználásával történő megoldását.

Az NKA bibliográfiai számbavételét nehezíti az a körülmény is, hogy nincs az ISBN-hez hasonló számszere s adekvát katalogizálási szabályzata. Az IFLA-UNESCO ISBD programja keretében elhatározták az NKA katalogizálási szabványának kidolgozását. Ennek előzetes kiadása már meg is jelent, de *Gorman* kritikái megállapítása szerint ez nem egyéb, mint túlságosan általános és túlságosan speciális szabályok egyenetlen keveréke. Újabb fejlemény, hogy a BL MARC munkabizottsága 1979-ben kidolgozta, s jelentésben tette közzé az NKA gép előtti formátumának tervezetét.

Az NKA NICEM-LC adatbázisa 1977-ben összesen 400 ezer tételt tartalmazott. Évi gyarapodása kb. 50 ezer tétel. Az Egyesült Királyságban a *HELPIIS (Higher Education Learning Programmes Information Service = Felsőoktatási Oktatóprogram Tájékoztatói Szolgálat)*, majd a *BUFC (British Universities Film Council = Brit Egyetemi Film Tanács)* adott ki katalógusokat az AV anyagokról. Retrospektív kutatást tesznek lehetővé az

NFA (National Film Archive = Nemzeti Film Archivum) és a BIRS (British Institute of Recorded Sound = Brit Hangrögzítési Intézet) katalógusai.

Az Egyesült Államokban a mozgóképek, filmszalagok, zene- és hangrögzítések katalógusai az LC általános katalóguskiadási programja keretében jelennek meg. A BNFC (British National Film Catalogue = Brit Nemzeti Filmkatalógus) a filmekre vonatkozó legfontosabb információs eszköz. A játékfilmekre nem terjed ki. E vonatkozásban a *British Film Institute Monthly Film Bulletin*-je egészíti ki. A hangrögzítéseket a *Gramophone* kurrens kereskedelmi katalógusai tárják fel. A fényképekről és diákról nincs nemzeti katalógus. Az ilyen anyaghoz az University of Santa Barbara kiadványa, a *Handlist of Museum Sources for Slides and Photographs* kalauzolja el az érdeklődőt.

Elhelyezés

A tárolási feltételekkel összefüggésben kell megtervezni. A fejlődés kezdetén (az „*egyetlen media*” gyűjteményekben) ez viszonylag egyszerű feladat volt. Problematikussá a multi-media gyűjteményekben válik, különösen ha az NKA elhelyezését tematikailag integráltan, multidiszciplináris körülmények között kell megoldani. A departamentális megoldás természetesen enyhíti ezt a problémát is, amely inkább a különböző típusú NKA együtt kezelésében jelentkezik, hisz a könyv-forma szinte bármelyik mellé könnyebben illeszthető. Nagyobb gyűjtemény esetén az integrációt mégis úgy célszerű megoldani, hogy a *különböző típusú dokumentumok azonos olvasói térben, de homogén tömbökben, szükség esetén speciális tárolóeszközökben* helyezkedjenek el, s ott legyenek a használatukhoz szükséges készülékek is. Raktárszerű (nem szabadpolcos) tárolás esetén az integráció a katalógusban valósul meg: az anyagok elhelyezése formai sajátosságainak megfelelően történik.

Hozzáférhetővé tétel

Az NKA-t kezelő könyvtárosnak gyakran kell egyensúlyoznia a közt, hogy egy-egy példányt érintetlenül hagyjon, másolatok céljaira más törzspéldányokról gondoskodjék, vagy a használót egyéb anyagokkal lássa el. Zárt raktározást biztonsági célból szoktak alkalmazni. Az NKA egy részénél *más besorolási elvet kell realizálni, mint a könyvtári állomány többi részénél*, amelyet pl. Dewey vagy az ETO szerint rendeznek. Sok speciális filmgyűjtemény a címek szerint rendezi anyagát, más gyűjtemények meghatározott azonosító számot rendszeresítenek. A diapozitíveket vagy a hanglemezeket gyarapodási vagy a gyártó cég által adott gyártási számuk szerint lehet tárolni.

Persze, sok NKA a megszokott módon böngészhető. Például, ha csomagolása a könyvhöz hasonló, ugyanúgy kezelhető, mint más szabadpolcos anyag. A kazettás magnószalagokat célszerű csoportosítva, dobozokban tartani. Filmcsíkokat, ha nincsenek eleve könyvalakú tartóba applikálva, célszerű megfelelő méretű fiókokban tárolni. A polcozat általában adaptálható filmek vagy más dobozos dokumentumok tárolására is. Megfelelő lécek alkalmazásával kell a kerek dobozok előre- vagy hátracsúszását meggátolni. Fényképeket és illusztrációkat legjobb montírozatni, majd megfelelő fiókokban tárolni őket, haránt állítva. Diákat és más színes áttetsző dokumentumokat óvni kell a fénytől és hőtől.

A tárolás három típusát különböztetjük meg:

az archivális tárolást,

a törzspéldányok vagy eredeti felvételek referenz tárolását és

a folyamatosan használt anyagok hozzáférhetővé tételét.

Filmkönyvtárosok régóta ismerik a nitrátfilmek „öngyilkos” jellegét. E beépített önromboló mechanizmusnak csak *egy ellenszere van: a másolás*. A színes anyag sorsa a folytonos halványodás. A gondatlan vetítés s a por-részecskék jelenléte összekarcolja a filmet. A hanglemez recsegővé válik a használat során, a hangszalag letörlődik. Egyedül a magnetofon-kazetták élettartamstatisztikája kedvező. Légkondicionálással, a hőmérséklet és a légnedvesség bizonyos állandó szintjének biztosításával meg lehet hosszabbítani a könyvek és nem-könyvek élettartamát. (pl. elejét lehet venni a filmek és mágnesszalagok kiszáradásának). A fényátneremesztő dobozban való tárolás védi a színes anyagot a fakulástól. A mágnesszalagot elektromos interferenciának, transzformátorhatásnak ki nem tett térben kell tárolni. A videoszalagok nem tehetők a működő tévékészülékek tetejére. A mágnesszalagokat időről-időre kell forgatni a deformálódás vagy az átnyomódás megelőzése céljából.

Információkeresés

Az NKA egyes típusainak relatív kereshetősége határozza meg a katalógizálásához szükséges részleteket. Egyesek, mint az illusztrációk, diapozitívek, könnyen böngészhetőek, mások nehezebben, mint a könyvek, következésképpen tárgyi katalógizálásuknak is precízebbnek kell lennie. Pl. a video-szalag minősége minden használattal romlik: célszerű tehát tematikájának nagy mélységű leírása a katalógusban. E mélységi feldolgozás bizonyos gyártó cégek termékeinél már eleve adva van a dokumentumot kísérő anyagban. Ezzel szemben a szóbeli leírás vajmi keveset adhat egy kép vizuális hatásához képest: a legtöbb esetben megelégedhetünk tehát általános témájának és forrásának megjelölésével. Az anyagok

változatossága és a tárgyi betürendes feldolgozás ennek megfelelően változó mélysége nehezé teszi a multimedia katalógusok készítését. Ehhez járul az adekvát katalogizálási szabályok hiánya. Sok helyett alkalmazott AACR 67 (*Anglo-American Cataloguing Rules*) egyoldalúan könyvre orientált volt. A különböző NKA-k lényegükönél fogva olyan kollaboratív, társszerzős alkotások, amelyek tárgyi címük vagy éppen fizikai formájuk szerinti mozgékonyabb besorolást igényelnek. Emellett szól egyrészt a szerző és a címlap hiánya, nemkülönben a sok kiadatlan anyag befejezetlen jellege, másrészt az anyag technikai leírásának fontossága. Az 1978-as AACR mindezt már messzemenően figyelembe veszi. Ami a címanyag tárgyi rendszerezését illeti, az Egyesült Államokban főleg az LC tárgyszavai, az Egyesült Királyságban az ETO és a Dewey vannak használatban.

Használat

Az anyag szervezésének másik meghatározó elve a használat, mégpedig mind a közönség, mind a közönséget segítő könyvtáros szempontjából. A könyvtáros már a *hardware és a software megválasztásánál* tekintettel van a felhasználóra. Milyen eszközökre lehet számítani a kikölcsönözhető dokumentumok használatánál? A könyvtárhasználók, kivéve talán a media-központi szituációt, általában inkább visszajátzó készülékeket igényelnek, mintsem rögzítő-visszajátzókat.

Egy másik fontos tényező, hogy a berendezések karbantartását megfelelően rá lehet-e bízni a házon belül rendelkezésre álló technikusokra. A *felszerelés kiválasztásának* további szempontjai: az alkalmazás célja, a használat (elhasználódás) mértéke, a könnyen kezelhetőség, élettartam, karbantartás, szabványosítás, fejleszthetőség. E szempontokból legmegfelelőbb készülékek kifejlesztésének akadálya a könyvtári és az oktatásügyi piac alacsony felvevőképessége. Pl. az oktatásügyi érdeklősége a képrögzítők vásárlásában mindössze 8%.

Személyzet

Sok könyvtáros csak vonakodva tette magáévá az NKA-t s a megfelelő technológiát. Sőt, a kezdeti időszakban tudatosan is figyelmen kívül hagyták a könyvtár potenciális szerepét, attól tartva, hogy ez szükségtelen rivalizálás és súrlódások forrása lehet a könyvtárosok és a media specialisták között. E vonakodást végül is az a tapasztalat törte meg, hogy a felhasználónak kizárólag a szükséges információ lebeg a szeme előtt, s kevésbé érdeklő, milyen típusú hordozó formájában adják kezére.

Az egyetemen költséges és nagy teljesítményű AV termelő központokat hoztak létre. Mindenekelőtt érthető módon el akarták kerülni a párhuzamos erőfeszítése-

ket is, s arra törekedtek, hogy a céljaiknak megfelelő anyagot, ha volt a piacon, vásárlás útján szerezzék be. E törekvés kezdeti kudarcai után alakult ki egységesen az a szerkezet, hogy az AV anyagok tárolásának és használatának helye az egyetemeken a könyvtár.

De vajon *specialisták vagy mindeneselek* legyenek-e a media könyvtárosok? Ezt az üzem nagysága dönti el: kis személyzet esetén az általános könyvtáros rákényszerül, hogy a referenz szolgálat tartalmi teendői mellett a műszaki rutint is vállalja. Nagyobb könyvtárak a különböző területekre megfelelő specialistákat állíthatnak be. És ha a gyűjtemény nő, a megfelelő műszaki és adminisztratív személyzet beállítása magától értetődő szükségletként lép fel. Az Unesco a media központokban szükséges *személyzet négy típusát* sorolja fel: adminisztrátorok, oktatók, dokumentátorok (könyvtárosok) és technikusok.

Az NKA terjedésével arányosan, a *könyvtárosképzésben* növekvő gondot és időt fordítanak a megfelelő teendők megtanítására, hogy az alkalmazás utáni betanulási szakaszt minél inkább le lehessen rövidíteni. A könyvtári főiskolák többsége, a Library Association és az Aslib ezen kívül rövid tanfolyamok rendezésével segíti az NKA-ismeretek megszerzését.

A tervezésnél abból kell kiindulni, hogy az NKA tárolása és használata centralizáltan fog-e történni, vagy a szakrészlegekben kell-e kialakítani a speciális raktározásra alkalmas (légkondicionált) és a használat követelményeinek is megfelelő (pl. hangszigetelt) feltételeket. Az első esetben feltehetőleg a használat, a másodikban az építkezés és az üzemelés rovására kényszerül a tervező engedményekre.

Az eredeti cikkhez *328 tételből álló bibliográfia* csatlakozik, amely felöleli az NKA-val foglalkozó angol és amerikai szakirodalom érdemi produktumait.

/HARRISON, H. P.: *Non-book materials: a decade of development.* = *The Journal of Documentation.* 35. köt. 3. sz. 1979. p. 207–248./

(Csűry István)

Kommunikációt jelent-e a publikálás?

A nemzetközi érdeklődésre számot tartó primer irodalom nem mindig olyan hordozón jelenik meg, hogy nemzetközi elterjedése biztosítva lenne.

Akik a primer tudományos irodalmat kezelik (szerkesztők, dokumentalisták, irodalomkutatókat végzők, könyvtárosok), jól tudják, hogy sok kutató igen nagy erőfeszítést fejt ki annak érdekében, hogy eredményeit bárhol, csak hogy nyomtatásban lássa viszont. Fontosabb számára a publikálás ténye, mint az, hogy munkája a lehető legszélesebb olvasótáborhoz eljusson.